

Jolande Withuis, 21 maart 2013

Bij presentatie boek van Alexandra Terlouw- van Hulst, *De man van Tsinegolde*

Ooit begon ik een recensie in de NRC met de volgende alinea: 'De onmenselijkheid van onmenselijke regimes is er onder meer in gelegen, dat zij ook hun slachtoffers weten te beroven van hun menselijkheid. Door het hun bijvoorbeeld onmogelijk te maken om zekere morele waarden te handhaven. Veel slachtoffers van onmenselijkheid worden gedwongen medeplichtig aan die onmenselijkheid en voelen zich nooit meer helemaal onbesmet. Dat vormt een van de grote problemen van het overleven.' Je geweten geweld aan te moeten doen, en zodoende je zelfrespect te verliezen, was een van de meest perfide straffen van het nazisysteem.

Verzetsman Pim Boellaard werd bij zijn drie jaar gevangenschap en concentratiekamp geholpen door een grote, merendeels intuïtieve psychologische wijsheid. Hij benutte die wijsheid om ook zijn medegevangenen voor te houden dat ze om te overleven hoe dan ook hun zelfrespect moesten zien te bewaren, een les waarvoor ze hem bijzonder dankbaar waren. Boellaard vertelde mij dat een van de Nederlanders in het kamp Natzweiler gedwongen was geweest te helpen bij een ophanging. De man had het luik onder de voeten van de gehangene moeten wegschoppen. Als gewoonlijk hadden de andere gevangenen bij deze ophanging moeten toekijken. Volgens Boellaard hadden zijn landgenoten het de man niet nagedragen: weigeren mee te werken had zeker zijn dood betekend. Maar dít betekende ook zijn einde. Die jongen, vertelde Boellaard, bezweek binnen een week.

Niet iedereen die iets deed waardoor hij zijn zelfrespect verloor, ging daaraan meteen dood. Maar het kon mensen wel levenslang kwellen.

De strekking van die krante-alinea over de onmenselijkheid van onmenselijke regimes had ik natuurlijk niet zelf bedacht; ik vatte samen wat ik bij anderen had gelezen, maar kennelijk formuleerde ik het zo dat het één lezer bijzonder trof. Ik kreeg een aangedane brief van de arts Elie (A.E.) Cohen (1909-1993), auteur van een vroeg medisch proefschrift over het kampbestaan. Cohen was een overlevende van Auschwitz, zonder meer een slachtoffer dus, maar hij beschouwde zichzelf als een 'collaborateur'. Zijn collaboratie had eruit bestaan dat hij hoe dan ook had willen overleven en als arts had meegewerkt aan selecties. Je vader, begreep ik uit je boek, zou het hem niet kwalijk hebben genomen, maar Cohen, zo schreef hij me, ging zwaar gebukt onder zijn schuldgevoel over zijn 'egoïsme'.

Cohen was de bedenker van de term postconcentratiekampsyndroom, later vervangen door oorlogstrauma. Het woord trauma wordt inmiddels al gebruikt voor zittenblijven op school. Elke precisie rond het begrip is zoekgeraakt. Zo wordt niet meer beseft dat niet elke gruwelijke ervaring een trauma wordt. Niet de gebeurtenis zelf is het trauma. Het trauma is het psychische effect van een ervaring. En wat die psychische uitwerking zal zijn, staat niet vast.

Dat hangt van veel omstandigheden af: de persoonlijkheid van de getroffene, de emotionele steun op het moment van de ervaring, de omstandigheden na afloop en de mate waarin men zijn gedrag als eigen keuze ervaart.

Door de hedendaagse banalisering van het begrip trauma wordt verwaarloosd hoe verschillend mensen eenzelfde belevenis kunnen ondergaan en hoe verschillend de uitwerking van zo'n belevenis in het latere leven is. Dat geldt ook voor verzet, onderduik en kampgevangenschap. Hoe heftig ook, niet iedereen die dit moest meemaken was de rest van zijn leven een getraumatiseerd persoon.

Ik vertel dit allemaal, Alexandra, omdat jij in het mailtje waarmee je mij vroeg of ik jouw boek in ontvangst wilde nemen, een formulering gebruikte die het spiegelbeeld is van de mijne in dat krantenstukje. Ik moest er, toen ik je mailtje las meteen aan denken. Je schreef:

'Ik heb het boek geschreven ondanks het feit dat mijn vader nooit iets wou horen over zijn verrichtingen in de oorlog. Ik heb dan ook geprobeerd dát aspect naar voren te laten komen: zijn bescheidenheid en het feit **dat hij zichzelf bevoorrecht achtte datgene te kunnen doen wat zijn geweten hem ingaf.**'

Vooraf dat laatste trof mij. **Dat hij zichzelf bevoorrecht achtte datgene te kunnen doen wat zijn geweten hem ingaf.** Waarlijk een intrigerende en overigens ook zeer inspirerende zin. Want als een van de ergste dingen die de nazi's hun slachtoffers hebben aangedaan, was ze te beroven van hun menselijkheid door ze te besmetten met hun eigen immoraliteit, dan was het verzet precies dat: de vrijheid hebben en nemen om je geweten te kunnen volgen en je niet te laten besmetten.

De boodschap uit die zin van jou, kan wat mij betreft in een tijdvak van alom heersend slachtofferisme en grijsdenken niet genoeg worden herhaald.

Traumatisering begint waar mensen zichzelf extreem machteloos voelen: niet langer het gevoel hebben enige invloed op hun leven uit te oefenen en niet langer het leven als betekenisvol kunnen zien. Jouw vader nam het heft in eigen hand. Daarmee is niet gesuggereerd dat zulke mensen nooit getraumatiseerd raakten. Dat zou een onterechte simplificatie zijn. En het is al helemaal niet zo dat jouw vader door zijn beslissing minder verdriet heeft gehad of minder angstig is geweest. Het zweet liep hem over de gerechte rug als hij voor de zoveelste keer een autoritaire kop opzette om zich met grote passen in zijn enorme bruine leren jas brutaalweg bij Aus der Fünten te presenteren om weer iemand te ontjoodsen. Maar je gaat vanuit dit inzicht wel veel preciezer kijken naar wat mensen deden en hoe ze dat ondergingen. En dat is een van de dingen die zo mooi zijn aan jouw boek, dat we opnieuw iets leren over hoe verschillend toch al die oorlogservaringen waren die we vaak over een kam scheren.

Ik heb me bijvoorbeeld nooit zo gerealiseerd dat verzet soms simpelweg begon met een poging de eigen familie te redden. Zo ging dat met jouw vader en wie weet hoe vaak dat zo is gegaan. Niet politiek of religieus maar liefde vormde de motor achter dit verzet, en daarbij kwamen moed, zelfbeheersing en een ondernemende en vernuftige geest.

De man van Tsinegolde heet je boek, en die titel geeft meteen al aanleiding tot allerlei gedenken. De titel is dus niet: 'Jan van Hulst. Biografie van een verzetsman'. En ook niet: 'Mijn vader, een verzetsheld'. Nee: volgens deze titel gaat het boek over de man van jouw moeder. En inderdaad: dat hij, Jan van Hulst, was getrouwd met jouw moeder, Perle Horowitz, vormde de aanleiding voor een eerste stap in wat uiteindelijk een heel verzetsnetwerk zou worden.

Jan van Hulst heet in het boek Tjalling Idsinga. Deze jonge ingenieur trouwt met de joodse violiste Tsinegolde Dobrowitz. Ze zijn dol op elkaar en krijgen drie dochtertjes en een heleboel schildpadden, met wie ze een gelukkig en harmonieus leven leiden, vol muziek en boeken. Het gezin woont in Amstelveen, en er is veel contact met de van oorsprong Russische ouders van Tsinegolde aan de Amsterdamse Harmoniehof. Jij, Alexandra, de jongste, bent vijf als het oorlog wordt.

Het begint ermee dat de slimme, vooruitziende Tjalling najaar 1940 huisvriendin Emmy Andriess inschakelt om gunstigere, dat wil zeggen: minder joodse pasfoto's te laten maken van Tsinegolde. Daarna moeten dan nog uit de persoonsbewijzen de J's en uit de stamboom de joodse voorouders worden weggewerkt. De ene voorouder krijgt een buitenechtelijke relatie toebedeeld, van de ander wordt bewezen dat hij onvruchtbaar was. Dit alles geschiedt met behulp van een al even inventieve vriend, Arie de Froe, die op den duur samen met Tjalling en Tsinegolde iedere avond aan de Amstelveense huiskamertafel waar vroeger de kinderen zaten te knutselen, valse documenten zit te vervaardigen.

De stoïcijnse De Froe was huisarts. Hij was in 1938 gepromoveerd op een antropobiologisch proefschrift en gebruikte tijdens de bezetting het gezag dat hij met zijn doctorstitel onder de Duitsers genoot, ten gunste van de bedreigde joden. Hij versloeg de nazi's kortom met hun eigen wapenen. Door schedels en andere fysieke kenmerken een tikje te vervalsen bewees hij dat iemand geen jood was. Dat leverde veelal net genoeg uitstel op van deportatie om te kunnen onderduiken.

Zo werd eerst jullie eigen familie stukje bij beetje ontsterd en daarna volgen vele anderen. Er kwamen ook steeds meer mensen om onderdak vragen. Langzaamaan vulde het huis zich met wildvreemde ooms en tantes, wat een strikte geheimhouding vereiste, ook van de kinderen. De onderlinge spanningen die dit uitpuilende huishouden-onder-doodsbedreiging moet hebben opgeleverd, worden alleen terloops aangestipt, bijvoorbeeld via het praktische probleem hoe je de wc zo doortrekt dat de burens niet horen dat er zich geen vijf maar vijftien personen in het huis bevinden. En door het detail dat toen de onderduikers een keer ijlings in de geheime ruimte moesten gaan zitten, ze de doos op de trap lieten staan waarin Tjalling zijn administratie bewaarde van waar hij welke kinderen had ondergebracht, waarlijk van levensbelang om ouders en kinderen na de oorlog te kunnen herenigen.

Uiteindelijk liep het mis. Er kwam een inval. Dankzij de koelbloedigheid van de meisjes gelukte het alle onderduikers in veiligheid te brengen. Ook slaagde Tjalling er vervolgens nog in zijn schoonouders uit de Hollandsche Schouwburg weg te halen. Oudtante Rosalie moest hij achterlaten.

Je vader is in 1978 overleden. Kort voor zijn dood heb je hem naar de oorlogsjaren gevraagd. Maar pas nu heb je dit boek geschreven. Treffend genoeg is ook aan Arie de Froe recentelijk aandacht besteed: op een symposium afgelopen najaar van de KNAW. Ook daar kwam de vraag op: waarom pas nu?

Het is een mooi tegenwicht tegen het grijsdenken dat op deze twee vrienden nu meer licht is geworpen. Grijsdenken nivelleert de moraal. In het grijsdenken zijn mensen louter de speelbal van hun omstandigheden en iedereen moddert maar wat voort. Die schijnbescheidenheid steekt vals af tegen de echte bescheidenheid van deze twee, die deden wat ze konden.

Ik wil nog één scène vertellen, die mij de tranen in de ogen bracht. Hij speelt in februari 1945, toen je moeder was overleden. Niet in Auschwitz, niet in Sobibor, niet in Mauthausen, maar in het Prinsengrachtziekenhuis, gewoon door ziekte. Jullie huis was leeggehaald, jullie drieën verbleven her en der, je vader werd gezocht. Hij was ondergedoken maar hij wilde Tsinegolde toch samen met jullie begraven. En daar gaan jullie. Een treurig troepje rond een bakfiets met een kist erop, op weg naar Zorgvlied. Je vader heeft een pistool op zak voor het geval hij wordt gepakt. Emmy Andriess vindt dat dat niet kan als je je vrouw begraaft. Maar Tjalling is bang dat hij bij een verhoor zal doorslaan. Zij zegt: geef maar hier. En ze belooft dat ze hem ter plekke zal doodschieten als hij inderdaad tijdens de begrafenis wordt gearresteerd.

Je vader beseft terdege, dat aan het 'voorrecht om zijn geweten te volgen' enorme risico's verbonden waren, niet alleen voor hemzelf maar ook voor zijn kinderen, die sowieso een flinke prijs betaalden voor zijn verzetswerk. Toch maakte hij die keuze, en in jouw boek klinkt nergens ook maar een spoortje verwijt daarover. Integendeel. Dat neemt niet weg dat van die drie kleine meisjes veel werd gevraagd en verwacht. Jullie ouders schatten jullie hoog in. En terecht. Dappere kleine heldinnen waren jullie.

De dochters van Tsinegolde – zo had het boek van mij ook wel mogen heten.
